

**ปัญหากฎหมายเกี่ยวกับการปฏิบัติหน้าที่ในขณะจับและควบคุมของเจ้าหน้าที่ของรัฐ
โดยการใช้การบันทึกภาพและเสียง ตามพระราชบัญญัติป้องกันและปราบปรามการทรมาน
และการกระทำให้นुकคลสูญหาย พ.ศ. 2565¹**

บวรวัฒน์ สุขกันต์²

จากการศึกษาปัญหากฎหมายเกี่ยวกับการปฏิบัติหน้าที่ในขณะจับและควบคุมของเจ้าหน้าที่ของรัฐ โดยการใช้การบันทึกภาพและเสียง ตามพระราชบัญญัติป้องกันและปราบปรามการทรมานและการกระทำให้นุกคลสูญหาย พ.ศ. 2565 โดยผู้ศึกษาได้ทำการศึกษาจากความหมาย แนวคิด ทฤษฎีและหลักการเกี่ยวกับการปฏิบัติหน้าที่ในขณะจับและควบคุมของเจ้าหน้าที่ของรัฐ โดยการใช้การบันทึกภาพและเสียง ประกอบกับมาตรการทางกฎหมายเกี่ยวกับการปฏิบัติหน้าที่ในขณะจับและควบคุมของเจ้าหน้าที่ของรัฐ โดยการใช้การบันทึกภาพและเสียงของประเทศไทยและต่างประเทศ ซึ่งจากการศึกษาพบว่า พระราชบัญญัติป้องกันและปราบปรามการทรมานและการกระทำให้นุกคลสูญหาย พ.ศ. 2565 มีการกำหนดให้เจ้าหน้าที่ของรัฐ นำเอาการบันทึกภาพและเสียงมาใช้ในการควบคุมตัวในขณะจับและควบคุมจนกระทั่งส่งตัวให้พนักงานสอบสวนหรือปล่อยตัวนุกคลอย่างต่อเนือง เพื่อป้องกันเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นระหว่างทาง เช่น การทรมาน ย่ำยีศักดิ์ศรีจากจุดที่ถูกจับ จากที่ลับตาคน หรือแะไปในที่ใดที่หนึ่งเพื่อรีดไถเอาเงินค่อรองหรือรีดเอาข้อมูลเพื่อให้ได้คำรับสารภาพ เมื่อถึงสถานีตำรวจจะได้ง่ายต่อการดำเนินคดี เหตุที่มีการกำหนดให้มีการใช้การบันทึกภาพและเสียงในขณะปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ของรัฐนั้น เพื่อให้ความคุ้มครองนุกคลทุกคน จากการทรมานและการกระทำให้นุกคลสูญหาย ซึ่งกระทำโดยเจ้าหน้าที่รัฐ ซึ่งไม่เพียงควบคุมการทำงานอย่างเดียว แต่ในขณะเดียวกันกฎหมายนี้ต้องการเพิ่มประสิทธิภาพในการบังคับใช้กฎหมาย นั้นเท่ากับว่าเจ้าหน้าที่เองก็ จะได้รับการคุ้มครองเช่นกัน หากปฏิบัติหน้าที่อย่างชอบด้วยกฎหมาย และในอีกมุมหนึ่ง ก็เพื่อให้เกิดความโปร่งใสและสร้างความเชื่อมั่นให้กับประชาชนในการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ของรัฐ

¹บทความนี้เรียบเรียงจากการศึกษาอิสระ เรื่องปัญหากฎหมายเกี่ยวกับการปฏิบัติหน้าที่ในขณะจับและควบคุมของเจ้าหน้าที่ของรัฐ โดยการใช้การบันทึกภาพและเสียง ตามพระราชบัญญัติป้องกันและปราบปราม การทรมานและการกระทำให้นุกคลสูญหาย พ.ศ. 2565 โดยมีอาจารย์ที่ปรึกษา คือ รองศาสตราจารย์ ดร.ปวีศร เลิศธรรมเทวี และคณะกรรมการสอบ คือ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปริดา โขติมานนท์ และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สัจจวัฒน์ เรืองกาญจน์กุล

² นักศึกษาปริญญาโท หลักสูตรนิติศาสตรมหาบัณฑิต (ส่วนกลาง) คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าพระราชบัญญัติป้องกันและปราบปรามการทรมานและการกระทำให้นुकคคสุญหาย พ.ศ. 2565 มีผลใช้บังคับอย่างเป็นทางการแล้วในปัจจุบัน แต่กลับพบว่าพระราชบัญญัติฉบับนี้ยังคงมีช่องว่างของกฎหมายในบางมาตราที่จำเป็นต้องมีการแก้ไข ดังนั้นผู้ศึกษาจึงขอสรุปสาระสำคัญของแต่ละประเด็นปัญหาได้ดังนี้

ประเด็นที่หนึ่งปัญหาเกี่ยวกับบทนิยามของการบันทึกภาพและเสียง

เนื่องจากพระราชบัญญัติป้องกันและปราบปรามการทรมานและการกระทำให้นुकคคสุญหาย พ.ศ. 2565 มีแนวคิดและทัศนคติว่าการทรมานและการกระทำให้นुकคคสุญหาย ที่ทำโดยเจ้าหน้าที่รัฐ เป็นการละเมิดสิทธิมนุษยชนอย่างร้ายแรง ที่ไม่อาจทำได้ไม่ว่าในสถานการณ์ใด ๆ ดังนั้น กฎหมายการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนของประเทศไทย จึงกำหนดฐานความผิดมาตรการป้องกันและปราบปรามและมาตรการเยียวยาผู้เสียหาย ตลอดจนมาตรการอื่น ให้สอดคล้องกับอนุสัญญาต่อต้านการทรมาน และการปฏิบัติหรือการลงโทษอื่นที่โหดร้าย ไร้มนุษยธรรม หรือที่ย่ำยศักดิ์ศรี และอนุสัญญาระหว่างประเทศว่าด้วยการคุ้มครองบุคคลทุกคน จากการบังคับให้หายสาบสูญ โดยในกฎหมายฉบับนี้มีการกำหนดมาตรการป้องกันที่มีประสิทธิภาพ โดยให้เจ้าหน้าที่ของรัฐรับผิดชอบในการควบคุมตัวต้องบันทึกภาพและเสียงอย่างต่อเนื่องตามที่บัญญัติไว้ในมาตรา 22 ประกอบกับมีการออกแนวทางการปฏิบัติเกี่ยวกับการบันทึกภาพและเสียงในขณะจับและควบคุมตัวตามมาตรา 22 เพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติให้แก่เจ้าหน้าที่ให้สามารถทำการบันทึกภาพและเสียงได้อย่างถูกต้องและเป็นแนวปฏิบัติเดียวกันทั้งหมด แต่เมื่อพิจารณาตามมาตรา 3 ซึ่งเป็นมาตราที่บัญญัติเกี่ยวกับบทนิยามของคำที่จำเป็นสำหรับพระราชบัญญัติฉบับนี้ กลับพบว่ามาตรา 3 ไม่ได้มีการบัญญัติไว้ว่า “การบันทึกภาพและเสียง” นั้นมีความหมายเช่นไร จำเป็นจะต้องใช้เครื่องบันทึกภาพและเสียงที่รัฐจัดหาให้เท่านั้นหรือไม่ หรือสามารถใช้เครื่องมือทดแทนได้หากเกิดกรณีที่ไม่คาดหมายเกิดขึ้น เช่น ในกรณีที่เครื่องที่รัฐจัดหาให้เสีย หรือไม่สามารถบันทึกได้ จะสามารถใช้เครื่องมืออิเล็กทรอนิกส์อื่นๆ เช่น โทรศัพท์มือถือ กล้องวิทัศน์ดิจิทัลที่สามารถบันทึกภาพเคลื่อนไหวและเสียงระบบดิจิทัล ได้ หรือกล้องวงจรปิดแบบเคลื่อนที่ได้หรือไม่ หากมีการบัญญัติไว้ในบทนิยามมาตรา 3 ไว้อย่างชัดเจนถึงความหมาย แนวทางปฏิบัติตลอดจนลักษณะของการบันทึกภาพและเสียงว่าสามารถกระทำด้วยอุปกรณ์กล้องที่มีอยู่เดิมไม่ว่าจะเป็นกล้องติดหมวกกล้องจากโทรศัพท์มือถือ กล้องติดรถยนต์ และกล้องวิดีโออื่นๆ ที่สามารถบันทึกวิดีโอภาพได้ หากไม่เพียงพอให้จัดกล้องดังกล่าวให้แก่เจ้าหน้าที่ตำรวจที่เข้าปฏิบัติหน้าที่ก่อน โดยการบันทึกต้องบันทึกให้เห็นผู้ถูกควบคุมตัวพฤติการณ์ในการจับและควบคุมตัวที่เกิดขึ้น โดยกล้องดังกล่าวต้องสามารถเปิดสิ่งที่บันทึกภาพและเสียงเพื่อตรวจสอบได้ ขณะบันทึกภาพและเสียงห้ามกระทำการใดๆ ด้วยความจงใจที่ส่งผลให้ประสิทธิภาพในการบันทึกเสียงและภาพลดลง ก็จะทำให้ทั้งเจ้าหน้าที่ของรัฐและผู้ต้องหาเองสามารถเข้าใจตรงกันว่าหากเครื่องบันทึกภาพและเสียงที่รัฐจัดให้เสียก็สามารถใช้เทคโนโลยีอื่นในการบันทึกได้ เพื่อป้องกันการกระทำโดยมิชอบของเจ้าหน้าที่ และในทาง

ตรงกันข้ามก็เพื่อป้องกันการกล่าวอ้างของผู้ต้องหาได้ว่าเจ้าหน้าที่กระทำเหตุที่ไม่ควรกระทำกับตนโดยปราศจากหลักฐานยืนยันคำกล่าวอ้างนั้น

ประเด็นที่สองปัญหาเกี่ยวกับการใช้ดุลพินิจของเจ้าหน้าที่กรณีเหตุสุดวิสัย ตามมาตรา 22

ตามมาตรา 22 วรรคหนึ่ง แห่งพระราชบัญญัติป้องกันและปราบปรามการทรมานและการกระทำให้นुकคลสูญหาย พ.ศ. 2565 กฎหมายระบุว่า การจับและควบคุมตัวทุกครั้งเจ้าหน้าที่ของรัฐผู้รับผิดชอบ จะต้องบันทึกภาพและเสียงอย่างต่อเนื่องในขณะที่จับและควบคุม จนกระทั่งส่งตัวให้พนักงานสอบสวนหรือปล่อยตัวบุคคลดังกล่าวไป เว้นแต่มีเหตุสุดวิสัยที่ไม่สามารถกระทำได้ ต้องบันทึกเหตุที่ไม่สามารถบันทึกภาพและเสียงนั้นเป็นหลักฐานไว้ในบันทึกการควบคุมตัว ดังนั้นพระราชบัญญัตินี้บัญญัติถึงกรณีไม่ต้องบันทึกภาพและเสียงหากมีเหตุสุดวิสัยไม่สามารถบันทึกภาพและเสียงได้ซึ่งเหตุสุดวิสัยดังกล่าวนี้อาจเป็นช่องว่างของกฎหมายที่เจ้าหน้าที่ของรัฐอาจใช้ในการไม่บันทึกภาพและเสียงกระทำการอันมิชอบด้วยกฎหมายให้ได้มาซึ่งข้อมูลโดยการข่มขู่ทำให้เกิดความกลัวเพื่อให้ยอมรับสารภาพ (รับสารภาพเท็จ) ดังนั้นการแก้ไขเพิ่มเติมเนื้อความในฉบับกฎหมายว่ากรณีใดบ้างที่ไม่ต้องมีการบันทึกภาพและเสียง เช่น เหตุที่เกิดขึ้นโดยฉับพลันที่ทำให้ไม่สามารถบันทึกภาพและเสียงได้โดยได้กระทำด้วยความสุจริต, เกิดการต่อสู้ขัดขวางและเกิดความเสียหายต่ออุปกรณ์บันทึกภาพและเสียงหรือหากบันทึกเสียงและภาพอาจเกิดอันตรายแก่ผู้จับ, เป็นความผิดซึ่งหน้าซึ่งขณะนั้นผู้จับไม่ได้ปฏิบัติหน้าที่ในราชการและเหตุอื่นๆ, เหตุอื่นๆ อันสำคัญยิ่ง เพื่อเป็นการป้องกันเจ้าหน้าที่ใช้ดุลพินิจหรือให้เจ้าหน้าที่ใช้ดุลพินิจน้อยลง เพื่อให้มีการบังคับใช้กฎหมายอย่างมีประสิทธิภาพ เหตุสุดวิสัยที่ไม่สามารถบันทึกภาพและเสียงได้

ประเด็นที่สามปัญหาเกี่ยวกับการกำหนดบทลงโทษแก่เจ้าหน้าที่ของรัฐที่กระทำการละเว้นไม่ปฏิบัติหรือปฏิบัติโดยมิชอบ

พระราชบัญญัติป้องกันและปราบปราม การทรมานและการกระทำให้นุกคลสูญหาย พ.ศ. 2565 ได้กำหนดความผิดของเจ้าหน้าที่ของรัฐไว้ 3 ฐานความผิด ได้แก่ 1.ความผิดฐานกระทำทรมาน (อุ้มทรมาน) 2. ความผิดฐานกระทำการที่โหดร้าย ไร้มนุษยธรรม หรือย่ำยีศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ และ 3.ความผิดฐานกระทำให้นุกคลสูญหาย (อุ้มหาย) แต่เมื่อพิจารณาตามมาตรา 22 ซึ่งจะเห็นได้ว่ากฎหมายกำหนดให้เจ้าหน้าที่ของรัฐผู้รับผิดชอบในการจับกุมและควบคุมตัวต้องทำการบันทึกภาพและเสียงทุกครั้งในการจับกุมและควบคุมตัวจนถึงเวลาที่ส่งตัวผู้ถูกจับให้แก่พนักงานสอบสวนหรือมีการปล่อยตัวผู้ถูกจับไปและต้องแจ้งการจับกุมให้พนักงานอัยการและนายอำเภอในท้องที่ที่มีการควบคุมตัวทราบโดยทันที แต่กฎหมายกลับไม่มีบทกำหนดโทษสำหรับเจ้าหน้าที่ที่มีได้ปฏิบัติตามมาตรา 22 ไว้ ซึ่งพระราชบัญญัติฉบับนี้ไม่ได้กำหนดฐานความผิดและอัตราโทษไว้ว่าต้องมีอัตราโทษเท่าไร อย่างไร แต่กลับต้องไปพิจารณาโทษตามประมวลกฎหมายอาญามาตรา 157 ในความผิดฐานปฏิบัติหรือละเว้นการปฏิบัติโดยมิชอบด้วยกฎหมาย ในขณะที่พระราชบัญญัติป้องกันและปราบปราม การทรมานและการกระทำให้นุกคลสูญหาย พ.ศ. 2565

ดังนั้น จึงทำให้เกิดข้อกังขาว่าหากเกิดเหตุขึ้นในกรณีที่เจ้าหน้าที่ของรัฐละเว้นไม่ปฏิบัติหรือปฏิบัติโดยมิชอบนั้น เจ้าหน้าที่ผู้กระทำการดังกล่าวสมควรได้รับโทษตามพระราชบัญญัติฉบับนี้ด้วย เพราะการที่กฎหมายไม่ได้บัญญัติความรับผิดหรือโทษแก่เจ้าหน้าที่ของรัฐในฐานะละเว้นไม่ปฏิบัติหรือปฏิบัติโดยมิชอบไว้นั้น ก็เท่ากับเป็นการตรากฎหมายฉบับนี้ไม่เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่ว่าเพื่อปราบปราม เจ้าหน้าที่รัฐที่กระทำความผิด โดยกำหนดให้เจ้าหน้าที่รัฐ ไม่ว่าจะหน่วยงานใดก็ตาม หากทรมาน กระทำการที่โหดร้ายๆ หรือการอุ้มหายประชาชน จะต้องถูกดำเนินคดีและถูกลงโทษ อีกทั้งยังขัดกับทฤษฎีว่าด้วยเรื่องการกำหนดโทษในการป้องกันสังคมจากอาชญากรรมที่เกิดขึ้นได้เพื่อป้องกันและป้องกันในการตัดโอกาสผู้กระทำความผิดต่อกฎหมายและจะต้องเป็นการลงโทษที่เหมาะสมกับตัวบุคคลต่อผู้กระทำความผิดเพื่อไม่ให้กระทำความผิดหรือหันไปกระทำความผิดซ้ำอีก ซึ่งจากที่กล่าวมานี้ ผู้ศึกษามีความเห็นว่าการกำหนดโทษแก่เจ้าหน้าที่ที่ไม่ได้ปฏิบัติตามมาตรา 22 นั้นไม่ควรกำหนดไว้เฉพาะในกฎหมายอื่น ควรบัญญัติโทษไว้ในกฎหมายแม่บทกฎหมายฉบับนี้ด้วย ดังนั้น จึงจำเป็นต้องแก้ไขเพิ่มเติมตัวบทกฎหมายเพื่อป้องกันการละเว้นการปฏิบัติซึ่งส่งผลให้เจ้าหน้าที่รัฐต้องปฏิบัติอย่างเคร่งครัดทำให้การบังคับใช้กฎหมายตามพระราชบัญญัติเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ

จากการศึกษาปัญหากฎหมายเกี่ยวกับการปฏิบัติหน้าที่ในขณะจับและควบคุมของเจ้าหน้าที่ของรัฐ โดยการใช้การบันทึกภาพและเสียง ตามพระราชบัญญัติป้องกันและปราบปราม การทรมานและการกระทำให้นุคคลสูญหาย พ.ศ. 2565 ทั้ง 3 ประเด็น คือ ปัญหาเกี่ยวกับบทนิยามของการบันทึกภาพและเสียง ปัญหาเกี่ยวกับการใช้ดุลพินิจของเจ้าหน้าที่กรณีเหตุสุดวิสัย ตามมาตรา 22 และปัญหาเกี่ยวกับการกำหนดบทลงโทษแก่เจ้าหน้าที่ของรัฐที่กระทำการละเว้นไม่ปฏิบัติหรือปฏิบัติโดยมิชอบ ผู้ศึกษาขอเสนอแนะแนวทางในการแก้ไขปัญหาดังต่อไปนี้

1. ปัญหาเกี่ยวกับบทนิยามของการบันทึกภาพและเสียง

เดิม มาตรา 3 ในพระราชบัญญัตินี้ ไม่ได้ระบุว่าด้วยเรื่องความหมายของอุปกรณ์ในการใช้บันทึกภาพและเสียงไว้

เห็นควรเพิ่ม มาตรา 3 แห่งพระราชบัญญัติป้องกันและปราบปรามการทรมานและการกระทำให้นุคคลสูญหาย พ.ศ.2565

เป็น “อุปกรณ์การบันทึกภาพและเสียง” หมายความว่า กล้องที่มีอยู่เดิมไม่ว่าจะเป็นกล้องติดหมวก กล้องจากโทรศัพท์มือถือ กล้องติดรถยนต์และกล้องวิดีโออื่น ๆ ที่สามารถบันทึกวิดีโอภาพได้ และหากไม่เพียงพอให้จัดกล้องดังกล่าวให้แก่เจ้าหน้าที่ตำรวจที่เข้าปฏิบัติหน้าที่ก่อน โดยการบันทึกต้องบันทึกให้เห็นผู้ถูกควบคุมตัวพฤติกรรมในการจับและควบคุมตัวที่เกิดขึ้น โดยกล้องดังกล่าวต้อง สามารถเปิดสิ่งที่บันทึกภาพและเสียงเพื่อตรวจสอบได้ ขณะบันทึกภาพและเสียงห้ามกระทำการใดๆ ด้วยความจงใจที่ส่งผลให้ประสิทธิภาพในการบันทึกเสียงและภาพลดลง”

2. ปัญหาเกี่ยวกับการใช้ดุลพินิจของเจ้าหน้าที่กรณีเหตุสุดวิสัย ตามมาตรา 22

เดิม มาตรา 22 บัญญัติว่า “ในการควบคุมตัว เจ้าหน้าที่ของรัฐผู้รับผิดชอบต้องบันทึกภาพและเสียงอย่างต่อเนื่องในขณะที่จับและควบคุมจนกระทั่งส่งตัวให้พนักงานสอบสวนหรือปล่อยตัวบุคคลดังกล่าวไป เว้นแต่มีเหตุสุดวิสัยที่ไม่สามารถกระทำได้อีกให้บันทึกเหตุนั้นเป็นหลักฐานไว้ในบันทึกการควบคุมตัว

การควบคุมตัวตามวรรคหนึ่ง ให้เจ้าหน้าที่ของรัฐผู้รับผิดชอบแจ้งพนักงานอัยการและนายอำเภอในท้องที่ที่มีการควบคุมตัวโดยทันทีสำหรับในกรุงเทพมหานครให้แจ้งพนักงานอัยการและผู้อำนวยการสำนักงานและนิติกร กรมการปกครอง หากผู้รับแจ้งเห็นว่ามีความผิดอันควรสงสัยว่าจะมีการทรมาน การกระทำที่โหดร้าย ไร้มนุษยธรรม หรือย่ำยีศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์หรือการกระทำให้บุคคลสูญหายให้ผู้รับแจ้งดำเนินการตามมาตรา 26 ต่อไป”

เห็นควรเพิ่ม วรรคสาม แห่งพระราชบัญญัติป้องกันและปราบปรามการทรมานและการกระทำให้บุคคลสูญหาย พ.ศ. 2565 มาตรา 22

เป็น “ตามความวรรคหนึ่ง เหตุสุดวิสัยที่ไม่สามารถบันทึกภาพและเสียงได้ เช่น เหตุที่เกิดขึ้นโดยฉับพลันที่ทำให้ไม่สามารถบันทึกภาพและเสียงได้โดยได้กระทำด้วยความสุจริต, เกิดการต่อสู้ขัดขวาง และเกิดความเสียหายต่ออุปกรณ์บันทึกภาพและเสียงหรือหากบันทึกเสียงและภาพอาจเกิดอันตรายแก่ผู้จับ, เป็นความผิดซึ่งหน้าซึ่งขณะนั้นผู้จับไม่ได้ปฏิบัติหน้าที่ในราชการและเหตุอื่นๆ, เหตุอื่นๆอันสำคัญยิ่ง”

3. ปัญหาเกี่ยวกับการกำหนดบทลงโทษแก่เจ้าหน้าที่ของรัฐที่กระทำการละเว้นไม่ปฏิบัติหรือปฏิบัติโดยมิชอบ

เดิม พระราชบัญญัติป้องกันและปราบปรามการทรมานและการทำให้บุคคลสูญหาย พ.ศ. 2565 หมวด 5 ว่าด้วยเรื่องบทกำหนดโทษกฎหมายไม่ได้บัญญัติความผิดของเจ้าหน้าที่หากละเว้นไม่ปฏิบัติหรือปฏิบัติโดยมิชอบตามมาตรา 22 เจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติจะมีความผิดอย่างไรและรับโทษเพียงใด

เห็นควรเพิ่ม มาตรา 42/1 แห่งพระราชบัญญัติป้องกันและปราบปรามการทรมานและการทำให้บุคคลสูญหาย พ.ศ. 2565

เป็น “ตามความในมาตรา 22 หากเจ้าหน้าที่ของรัฐผู้รับผิดชอบบุคคลใดไม่ปฏิบัติในการบันทึกภาพและเสียงจนเป็นเหตุให้เกิดความเสียหายต่อผู้เสียหาย ต้องระวางโทษจำคุกห้าปีถึงยี่สิบปีและปรับตั้งแต่หนึ่งแสนถึงสี่แสนบาทหรือทั้งจำทั้งปรับ”

เอกสารอ้างอิง

กรมราชทัณฑ์. แผนปฏิบัติการ กรมราชทัณฑ์ พ.ศ. 2559 – 2562. กรุงเทพมหานคร: กรมราชทัณฑ์, 2559.

คนัตถ์ธ เลิศนภาวงศ์. “ความหมาย การทรมาน และการประติบัติ หรือการลงโทษอื่นที่โหดร้าย ไร้มนุษยธรรม หรือที่ย่ำยีศักดิ์ศรี.” วิทยานิพนธ์ นิติศาสตรมหาบัณฑิต สาขากฎหมายอาญา. คณะนิติศาสตร์. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2558.

จิณห์จุฑา ตระกูลพิชยะชัย. “ปัญหาการกำหนดนิยามของความผิดฐานกระทำให้นुकคลสูญหาย.”
วิทยานิพนธ์นิติศาสตรมหาบัณฑิต. สาขากฎหมายอาญา. คณะนิติศาสตร์. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,
2565.

ต่อพงศ์ กิตติยานพงศ์. **ทฤษฎีสิทธิขั้นพื้นฐาน**. กรุงเทพมหานคร: วิญญูชน, 2565.

ปราโมทย์ เสริมศีลธรรม. “หลักเกณฑ์ในการกำหนดโทษทางอาญา” ภายใต้โครงการสนับสนุนสารสนเทศ
เพื่อการทำงานของสมาชิกรัฐสภา. กรุงเทพฯ : สถาบันพระปกเกล้า, 2564.

วงพลอย นวลอ่อน. “การกำหนดความรับผิดชอบทางอาญารัฐานบังคับให้สูญหาย.” วิทยานิพนธ์นิติศาสตร
มหาบัณฑิต. คณะนิติศาสตร์. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2556.

วรวพร จันทร์ขันธ์. “การคุ้มครองศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของผู้สูงอายุภายใต้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย.” วารสารนิติศาสตร์ 52, 4 (ธันวาคม 2566): 959.

ศูนย์ปฏิบัติการต่อต้านการทุจริต กระทรวงสาธารณสุข. แนวปฏิบัติของสำนักงานปลัดกระทรวงสาธารณสุข
 ราชการบริหารส่วนกลาง ในการตรวจสอบการใช้ดุลพินิจในการปฏิบัติงาน (ฉบับปรับปรุง) ปี พ.ศ.
 2563. นนทบุรี: กระทรวงสาธารณสุข, 2563.

อภิวรรณ นิมมิต. “ร่างพระราชบัญญัติป้องกันและปราบปรามการทรมานและการกระทำให้นุคคลสูญหาย พ.ศ. ตอนที่ 1 การกระทำให้นุคคลสูญหายกับหลักสิทธิมนุษยชน” วารสารจลนิตี 18, 5 (กันยายน - ตุลาคม 2564): 140-141.